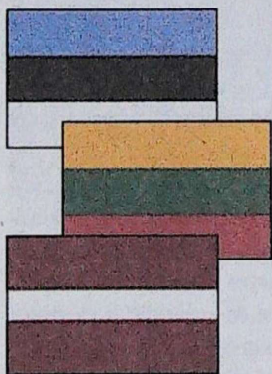

Państwa byłej radzieckiej Pribaltyki zajmują powierzchnię 175 027 km² i liczą łącznie około 6,3 mln ludności. Wszystkie te kraje, jako państwa niepodległe, funkcjonowały już w okresie międzywojennym. Estonia i Łotwa¹ znalazły się w składzie Rosji carskiej po wojnie północnej (1721 r.), Litwa niewiele ponad siedemdziesiąt lat później.

Służby specjalne Estonii, Litwy i Łotwy

Kazimierz Kraj

W służbach specjalnych Rosji Radzieckiej służyło wielu przedstawicieli narodów nadbałtyckich m.in.:

Martin Łacis (Sudrabs),
Albert Łapin (Seifullin),
Jan Bierzin (Peteris).

Republiki te w okresie międzywojennym miały własne służby specjalne. W Estonii były to m.in. Kaitsepolitsei² (KAPO) oraz II Oddział Sztabu Generalnego. Na Łotwie funkcjonowały w Sztabie Generalnym – Oddział II (Informacyjny) oraz Wydział Wywiadowczy, składający się z dwóch referatów: informacyjno-wywiadowczego i wywiadowczego. Służbami cywilnymi były z kolei – Slepēnai Dienests (Służba Bezpieczeństwa) oraz tajna policja – Zemessargas. Litwa dysponowała m.in. Oddziałem Wywiadowczym³ (w armii) Žvalgybos skyrius. Oprócz tego Litwę międzywojenną chroniły również służby cywilne występujące pod różnymi nazwami, jak np. Oddział Kryminalny „B”, Oddział Policji Politycznej⁴ czy I Oddział Policji Kryminalnej.

Warto wspomnieć, że i w służbach specjalnych Rosji Radzieckiej służyło na odpowiednich stanowiskach wielu przedstawicieli naro-

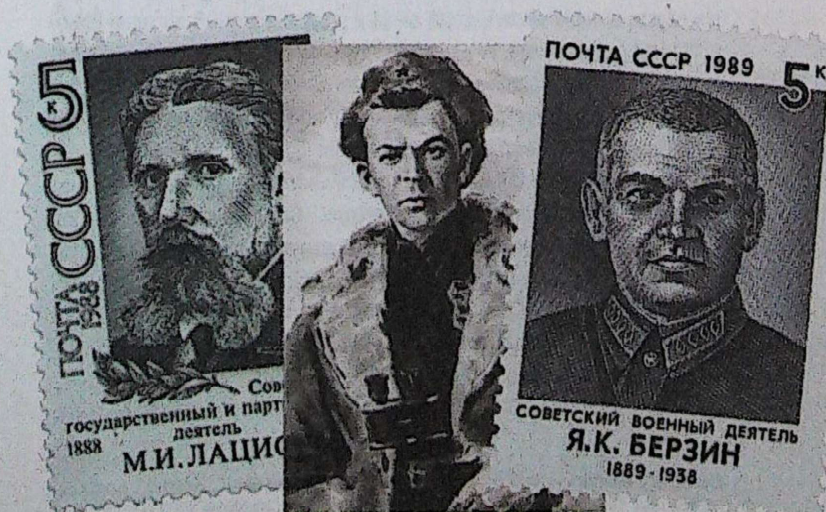
dów nadbałtyckich, głównie Łotyszy. Do najbardziej znanych postaci należą tu: Martin Łacis (Sudrabs), Albert Łapin (Seifullin), Jan Bierzin (Peteris). Waldemar Ozols, Krzysztof Punga czy Oswald Dzeniz.

Współczesny system estońskich służb specjalnych składa się z następujących instytucji: Urzędu Policji Bezpieczeństwa – Kaitsepolitseiamet (KAPO), Departamentu Bezpieczeństwa Narodowego Ministerstwa Obrony Estonii – Riigi julgeoleku volitatus esindaja osakond Kaitseministerium oraz II Oddziału (Departament) Sztabu Głównego Sił Zbrojnych Estonii – Informatsioonisakond.

Podstawowymi zadaniami KAPO jest zapobieganie próbom zmiany ustroju państwowego, ochrona integralności terytorialnej, zwalczanie działalności obcych wywiadów, przeciwdziałanie terroryzmowi, ochrona tajemnic państwowych i informacji konfidenacyjnych przed obcymi służbami wywiadowczymi. Kolejnymi ważnymi zadaniami policji bezpieczeństwa jest zwalczanie nielegalnego handlu bronią, materiałami wybuchowym w tym handlu bronią masowego rażenia. Pozostałe obowiązki Kaitsepolitseiamet to przeciwdziałanie korupcji oraz zwalczanie innych przestępstw zgodnie z obowiązującym prawem.

Policją Bezpieczeństwa kieruje dyrektor generalny posiadający trzech zastępców. Centralny aparat podzielony jest na departamenty i wydziały. Ponadto funkcjonują departamenty regionalne: Północny, Południowy, Wschodni i Zachodni.

Riigi julgeoleku volitadud esindaja osakond Kaitseministerium zajmuje się ochroną i zabezpieczeniem tajemnic wojskowych, kryptografią oraz wydawaniem certyfikatów dopuszczających do tajemnic wojskowych. Podstawowym zadaniem departamentu jest także zbieranie informacji o siłach zbrojnych Federacji Rosyjskiej. Organizuje także sieci wywiadowcze w jednostkach wojskowych oraz na terenach obwodów: leningradzkiego i pskowskiego.

Jednym z istotniejszych problemów Estonii po odzyskaniu niepodległości przez ten kraj było stworzenie własnych służb specjalnych. Połowa funkcjonariuszy republikańskiego KGB była bowiem rosyjskojęzyczna. Było to związane m.in. z faktem, że wielu Estończyków nie przechodziło weryfikacji pozwalającej na służbę w Komitecie⁵. Masowe zwolnienia funkcjonariuszy KGB spowodowały brak profesjonalnych kadr oraz niemożność nadzoru nad byłymi czekistami. Jedynymi funkcjonariuszami pozostawionymi na pewien czas byli ci, którzy służyli w wydziałach zajmujących się techniką operacyjną. Ich nie można było zwolnić z dnia na dzień, gdyż cała ówczesna technika specjalna była pochodzenia radzieckiego i nikt inny nie umiał jej obsługiwać⁶.

Sprzęt kryptograficzny został wywieziony do ZSRR. Jako ciekawostkę warto odnotować fakt, że w grudniu 1991 r. zostało podpisane porozumienie pomiędzy rządem Estonii kierowanym przez Edwarda Savisaara, a rosyjskimi organami bezpieczeństwa. W dokumencie tym rząd estoński zobowiązał się do niedopuszczenia do ograniczania praw byłych funkcjonariuszy KGB i ich

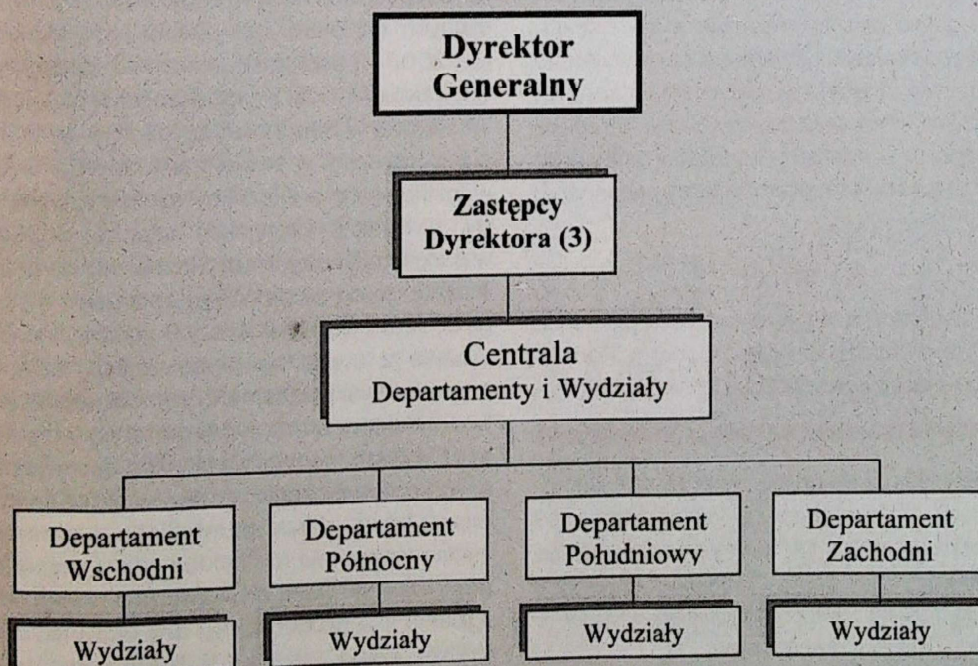
Siedziba Kaitsepolitsei w Tallinie

rodzin⁷. Kierujący przez dziesięć lat KAPO8 Jüri Pihl był wcześniej... radzieckim milicjantem i jako naczelnik oddziału do walki z kradzieżami w hotelach Inturist w tallińskim zarządzie MSW musiał być zaufanym współpracownikiem oddziału kontrwywiadowczego KGB zajmującego się go-

ści Inturistu. Służby estońskie zostały zorganizowane na wzór i podobieństwo swoich „starszych braci” – służb amerykańskich i angielskich. Szczególnie wejście Estonii do NATO oraz wstąpienie jej do Unii Europejskiej spowodowało większą aktywność głównych przeciwników – służb estońskich oraz rosyjskich.

Najbardziej znaną aferą szpiegowską w Estonii była sprawa Hermana Simma, byłego dyrekto-

Urząd Policji Bezpieczeństwa - Kaitsepolitsei

Oprac. własne K. Kraj

Największą aferą szpiegowską w Estonii była sprawa Hermana Simma, byłego dyrektora departamentu w ministerstwie obrony Estonii.

ra departamentu w ministerstwie obrony Estonii, którego zadaniem była ochrona tajemnic wojskowych. Przez ręce Simma przepływały wszystkie dokumenty przekazywane z różnych organów NATO władzom estońskim.

Z kolei w Rosji został złapany podpułkownik Igor Waliukow, który przekazywał służbom estońskim informacje na temat prowadzenia działalności wywiadowczej przez Federalną Służbę Pograniczną. W celu dostarczenia informacji wielokrotnie przekraczał nielegalnie granicę estońsko-rosyjską. Został zatrzymany podczas przekazywania materiałów szpiegowskich przedstawicielom służb estońskich.

Według ocen Federalnej Służby Bezpieczeństwa estońskie specsłużby prowadzą aktywną działalność skierowaną przeciwko interesom Rosji. Szczególnie było to widoczne w początkach lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia, kiedy to Estończycy dostarczali uzbrojenie czeczeńskim separatystom oraz zajmowali się utrudnianiem eksportu rosyjskich produktów naftowych oraz metali kolorowych poprzez firmy państw bałtyckich.

W sąsiedniej Łotwie w skład systemu służb specjalnych wchodzi Biuro ds. Ochrony Konstytucji – Satversmes aizsardzības birojs (SAB), Po-

licja Bezpieczeństwa – Drošības policija MSW oraz Służba Wywiadu Wojskowego i Bezpieczeństwa – Militāras izlukošanas un drošības dienests Ministerstwa Obrony.

Biuro ds. Ochrony Konstytucji jest głównym organem bezpieczeństwa Łotwy wykonującym zadania wywiadowcze, kontrwywiadowcze oraz zajmuje się ochroną tajemnic NATO oraz Unii Europejskiej. Podstawowym zadaniem Biura jest zbieranie informacji wywiadowczych na temat Rosji. Ponadto SAB zajmuje się przeciwdziałaniem wobec interesów Rosji na Łotwie. Rosją i Białorusią zajmuje się wydział wschodni Biura. Prowadzi on działalność wywiadowczą i kontrwywiadowczą.

Ciekawostką jest fakt, że pracownicy operacyjni Biura zajmują się jednocześnie pracą wywiadowczą i działaniami kontrwywiadowczymi. W bardziej rozbudowanej, większej etatowo służbie ten sposób funkcjonowania byłby nie do przyjęcia, gdyż prowadziłby do chaosu. Stosunkowo niewielka służba łotewska może być jednak kierowana „ręcznie”.

Pracę nad zdobywaniem informacji przez łotewskie Biuro o Federacji Rosyjskiej można podzielić na trzy oddzielne części. Segmenty pierwszy i drugi to praca na rzecz amerykańskich i brytyjskich partnerów SAB. Trzeci zakres to zabezpieczenie niezbędnych informacji wywiadowczych dla władz Łotwy. Łotyszy szczególnie interesuje polityka Rosji wobec państw bałtyckich oraz stosunki rosyjsko-amerykańskie. Prawdopodobnie Biuro werbuje także obywateli FR na potrzeby MI-6 i CIA.

W ocenie rosyjskich analityków, którą podzielałam, Biuro ds. Ochrony Konstytucji można nazwać forpocztą NATO na Łotwie. Dowodem na bezpośredni wpływ anglosaskich służb specjalnych na Biuro jest postać jego aktualnego (od 2003 r.) dyrektora Janisa Kažocinša, byłego obywatela Wielkiej Brytanii, absolwenta Akademii Wojskowej w Sandhurst, brygadiera Armii Brytyjskiej. Kažocinš w swojej karierze wojskowej dowodził pułkiem artylerii i był szefem sztabu brygady. Był także brytyjskim attache wojskowym w państwach bałtyckich. Służba wojskowa zaprowadziła go od okolic kręgu polarnego w Norwegii do Arabii Saudyjskiej czy Północnej Irlandii. To właśnie z uwagi na niego zostały zmienione, przez łotewski parlament wymogi stawiane wobec dyrektora Biura, który od tej pory nie musiał mieć wykształcenia prawniczego oraz wcześniejszego doświadczenia w pracy w strukturach bezpieczeństwa. Brak łotewskiego obywatelstwa Janisa Kažocinša nie był też wielką przeszkodą, gdyż łotewski Sejm błyskawicznie przyjął ustawę zgodnie z zapisami której, aby otrzymać obywatelstwo Łotwy, potrzebny był jedynie wniosek oraz kopia aktu urodzenia.

Jüri Pihl (1954), były funkcjonariusz MSW ESRR, absolwent prawa na Uniwersytecie w Tartu, w latach 1993 – 2003 generalny dyrektor KAPO, następnie prokurator generalny, minister spraw wewnętrznych, obecnie zastępca mera Tallina, działacz Partii Socjaldemokratycznej (w latach 2009 – 2010 jej przewodniczący).

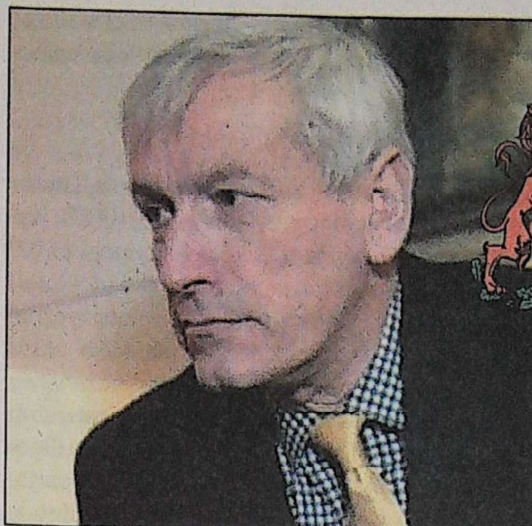
Warto wspomnieć, że przeciwko wyznaczeniu na dyrektora SAB Janisa Kažocinša występowali członkowie Komisji Bezpieczeństwa Narodowego Sejmu. Warto dodać też, że brytyjski dyrektor łotewskiej specśłużby wychował się wśród legionistów Waffen SS¹⁰.

Kolejną łotewską służbą specjalną jest Policja Bezpieczeństwa MSW. Jej priorytetowymi zadaniami jest kontrola politycznych i społecznych organizacji działających na Łotwie, a broniących interesy innych narodowości zamieszkujących to państwo. Drošības Policija dysponuje siecią agenturalną wśród rosyjskojęzycznych polityków oraz dziennikarzy. Jednym z najbardziej znanych sukcesów łotewskiej Policji Bezpieczeństwa było przeprowadzenie działań profilaktyczno-agenturalnych związanych z zapobieganiem masowych wystąpień młodzieży 1 września 2004 r. protestującej przeciwko likwidacji pełnego wykształcenia średniego w szkołach rosyjskich w języku ojczystym. Posługując się tajną agenturą wywodzącą się z rosyjskojęzycznych polityków policja zbiera informacje o polityce Rosji wobec tej części sceny politycznej na Łotwie¹¹.

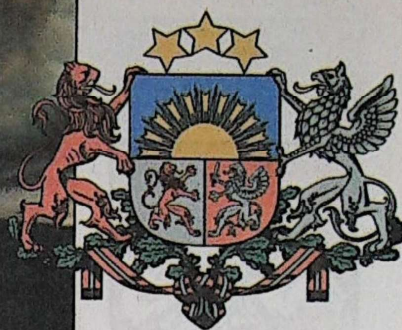
Służba Wywiadu Wojskowego i Bezpieczeństwa zajmuje się w pierwszym rzędzie kontrwywiadowczym zabezpieczeniem ministerstwa obrony oraz sił zbrojnych Łotwy. Monitoruje sytuację w miejscach dyslokacji łotewskich wojskowych kontyngentów w Iraku oraz w Afganistanie. Uczestniczy w przybliżaniu standardów NATO służbom specjalnym Gruzji oraz Mołdawii. Drugi krąg działania to zdobywanie informacji poprzez attache wojskowych, poszukiwanie informacji wywiadowczych w przygranicznych rejonach Rosji oraz Białorusi. Militaras izlukošanas un drošības dienests przeciwdziała handlowi oraz kontrabandzie materiałów o charakterze wojskowym lub podwójnego przeznaczenia¹².

Na Łotwie problemy kadrowe związane z obecnością w tamtejszych specśłużbach byłych funkcjonariuszy KGB zostały rozwiązane w bardziej cywilizowany sposób niż np. w Estonii. Dopiero w 1999 r. byłym czekistom ustawowo zabroniono pracować w obecnych łotewskich służbach specjalnych. Ośmiu weteranów KGB na mocy specjalnego pozwolenia Sejmu zachowało jednak swoje stanowiska w policji bezpieczeństwa. Niektórzy z nich zajmowali się np. grafologią. Ponadto przez pewien czas jedynym łotewskim oddziałem specjalnego przeznaczenia Omega dowodził również były czekista. Ostatni funkcjonariusze KGB opuścili szeregi policji bezpieczeństwa w marcu 2003 r.

Aktywna współpraca w sferze wywiadowczej ze strukturami NATO spowodowała, że 2003 r. w południowo-wschodniej części Łotwy, blisko rosyjskiej granicy, została zainstalowana stacja

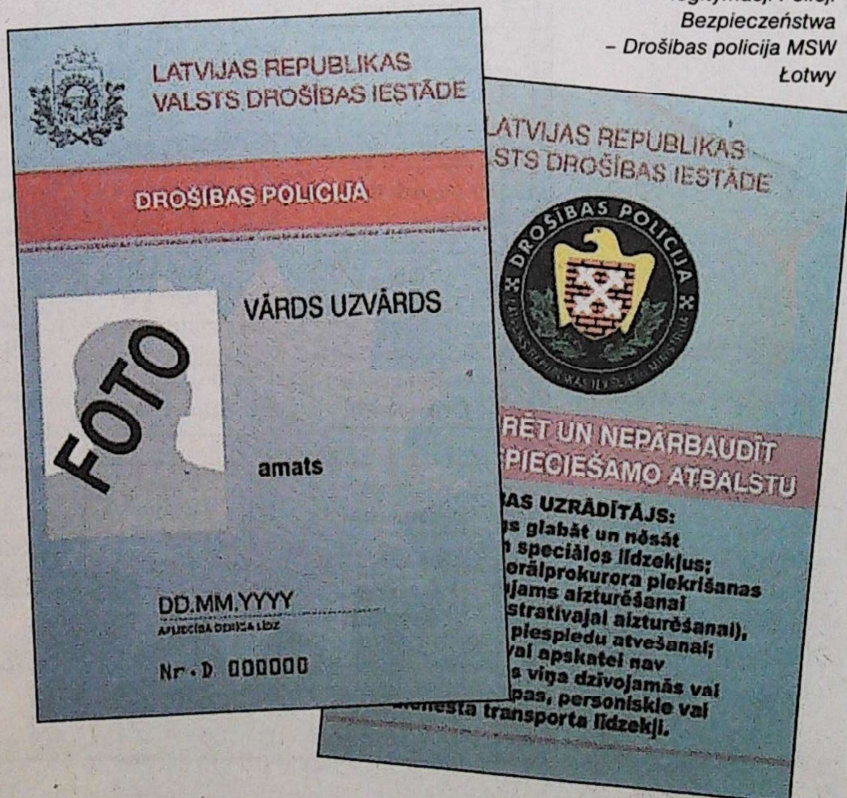
Dyrektor Biura
ds. Ochrony Konstytucji
Łotwy – Janis Kažocinš

radarowa typu TPS-11713 mogąca kontrolować przestrzeń powietrzną do odległości 450 km i wysokości 30 km. W ramach akcji skierowanej przeciwko rosyjskim szpiegom wydano w 2004 r. Piotra Urzumowa – II sekretarza ambasady Rosji na Łotwie. W tym samym roku wizy wjazdowej nie otrzymał Michaił Diemurin zastępca dyrektora Departamentu Europejskiego MSZ Rosji, rzekomo wcześniej wydany za szpiegostwo z Estonii.

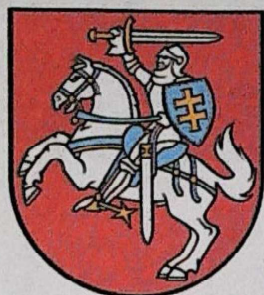
Dziwnym incydentem było samobójstwo w 2002 r. Andrieja F. urodzonego w 1962 r. Zastrzelił się ona z pistoletu Makarowa. Podczas oględzin policja znalazła legitymację funkcjonariusza Federalnej Służby Bezpieczeństwa Rosji. Denat, jak się okazało, posiadał status stałego mieszkańca Łotwy. Policja próbowała rozwiązać tę zagadkę, jak posiadający prawo stałego pobytu na Łotwie Andriej F. mógł zostać funkcjonariuszem

Awers i rewers
legitymacji Policji
Bezpieczeństwa
– Drošības policija MSW
Łotwy

szem FSB. Centrum informacyjne FSB podało, że nie ma informacji z Rygi na temat tego samobójstwa.

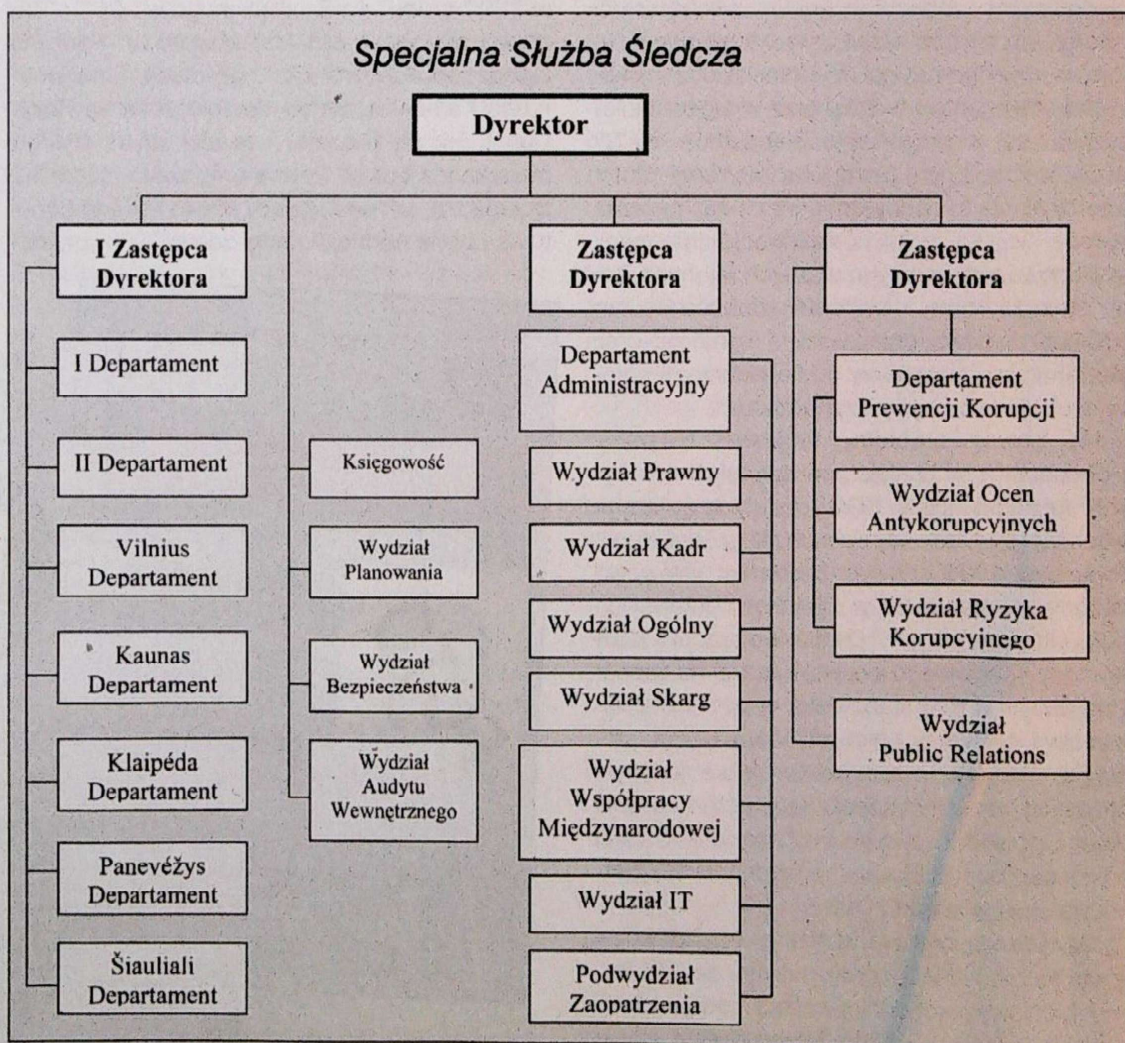

W ostatnim z krajów bałtyckich – na Litwie, której prezydentem jest była członkini KPZR, wykładowczyni w Wyższej Szkole Partijnej KC KP Litwy w Wilnie, a zarazem absolwentka (doktorat) Akademii Nauk Społecznych KC Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego działa kilka służb specjalnych. Są to Departament Bezpieczeństwa Państwowego Litwy (DPB) – Valstybes saugumo departamentas, Drugi Departament Służb Operacyjnych – Antrasis operatviniu tarnybu departamentas prie KAM¹⁴ przy Ministerstwie Ochrony Kraju, Specjalna Służba Śledcza – Specialiuju tyrimu tarnyba (STT), służby wywiadowcze w Sztabie Generalnym oraz Dobrowolnych Siłach Ochrony Kraju – Krasto apsaugos savanorisiosios pajegos oraz Departament Ochrony Kierownictwa MSW – Vadovybes apsaugos departamentas prie Vidaus reikalu ministerijos.

Departament Bezpieczeństwa Kraju zajmuje się wywiadem oraz kontrwywiadem. Departament Ochrony Kraju to tajna policja oraz ochro-

na granic państwowych. Specjalna Służba Śledcza zajmuje się przeciwdziałaniem i zwalczaniem korupcji. Departament Wywiadu i Kontrwywiadu zajmuje się ochroną sił zbrojnych Litwy i zdobywaniem informacji natury wojskowej.

Na początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku Departament Bezpieczeństwa Państwowego oraz Departament Ochrony Kraju prowadziły twarde działania skierowane przeciwko lewicy, rosyjskiej i polskiej mniejszości, członkom zakazanej partii komunistycznej oraz rodzinom komunistów, którzy wyemigrowali do Rosji. Działania te spowodowały zarówno protesty państw zachodnich, jak i rodzimej inteligencji. Jednym z kroków prowadzących na Litwie ku państwu policyjnemu było powołanie specjalnego wydziału tajnych operacji, który specjalizował się w poszukiwaniu litewskich funkcjonariuszy KPZR. Szefem tego oddziału był obywatel amerykański litewskiego pochodzenia, były żołnierz „zielonych беретów” Eive Andrius. Najbardziej znanymi akcjami tego wydziału było schwytanie na terytorium Białorusi (w styczniu 1994 r.) byłego I Sekretarza KC KP Litwy Mikolasa Burokiaviciusa oraz Juzasa Jermalaviciusa kierownika wydziału ideologicznego KC KPL.

Jednym z mało znanych epizodów działalności służb litewskich jest ich udział w przetruciu na Zachód byłego pracownika archiwum i Zarządu Głównego KGB majora Walilija Mitrochina.

Z Rosji do Wielkiej Brytanii Mitrochin dotarł określoną drogą przez Litwę i Szwecję¹⁵. Dwa lata później, w 1994 r. DBP i DOK zostały przydzielone na kontaktach z bojownikami Dżochara Dudajewa w Czeczenii. Funkcjonariusze rosyjskiego kontrwywiadu schwytali tam litewskiego instruktora wojskowego o nazwisku Sosnovkis, który jednocześnie służył w Departamencie Ochrony Kraju. Wilno nie przyznało się do wspierania czeczeńskich separatystów, stwierdzając, że Sosnovkis jest ochotnikiem.

Brak wykwalifikowanych kadr spowodowany polityką tworzenia litewskich służb „od zera” doprowadził do tego, że w szeregach służb specjalnych pojawiło się wiele osób, które z różnych względów nie powinny się tam znaleźć. Przykładem jest skandal związany z aresztowaniem przez wewnętrzną służbę bezpieczeństwa DBP własnego funkcjonariusza (oficer Vitkunas), który wykorzystywał posiadane dokumenty i wiedzę operacyjną do szantażowania polityków dla własnych celów. Za korupcję i nielegalny handel bronią w Departamencie Ochrony Kraju został także skazany jej twórca Andrius Butkivicius.

W pierwszych dniach września 1997 roku funkcjonariusze litewskiego Departamentu Bezpieczeństwa Państwa aresztowali grupę siedmiu byłych oraz aktualnie służących oficerów Departamentu Ochrony Kraju oskarżonych o przygotowywanie zamachu na prezydenta Aleksandra Łukaszenkę w czasie jego wizyty na Litwie.

W 1999 roku ówczesny prezydent Litwy Valdas Adamkus ujawnił, że był śledzony przez funkcjonariuszy DOK i DBP. Prezydencka ochrona ustaliła, że obserwację prezydenta zorganizowała tajna grupa funkcjonariuszy o poglądach prawicowych wywodzących się z Departamentu Ochrony Kraju oraz Departamentu Bezpieczeństwa Państwa. Jak potem wyjaśniono, grupa ta działała na prośbę spikera Sejmu Vytautas Landsbergisa oraz ministra spraw wewnętrznych Vidamantas Žemialisa. Minister został szybko zdymisjonowany, a w ślad za nim zostało zwolnione setki funkcjonariuszy. Oprócz nacjonalistów swoje miejsca pracy w litewskich służbach stracili również byli funkcjonariusze KGB oraz GRU.

Innym szpiegowskim skandalem, jaki miał miejsce na Litwie, była sprawa Pawła Iłina ps. „Student”, który wypełniając zadania CIA i DBP miał przeniknąć do sieci komputerowej centralnego aparatu FSB. Ta intryga operacyjna nie

Žimantas Pacevičius (1963), absolwent Saratowskiego Pedagogiczno-Technicznego Instytutu oraz Litewskiej Akademii Policyjnej, mgr prawa, początkowo nauczyciel w szkole średniej, od 1990 w służbie w policji kryminalnej a następnie w Specjalnej Służbie Śledczej, w latach 2000 – 2007 pierwszy zastępca dyrektora SSŚ, następnie jej dyrektor.

udała się jednak, a P. Ilin został aresztowany przez FSB. Innym litewskim szpiegiem okazał się podpułkownik służby więziennej Wasilij Chitriuk, były oficer armii. Przy przeszukaniu w miejscu zamieszkania Chitriuka znaleziono nośniki elektroniczne, na których były zapisane dane stanowiące tajemnicę państwową.

Służby specjalne państw bałtyckich są niewielkie liczebnie, a ich działalność jest skoncentrowana na kierunku rosyjskim. Wszystkie one mają jedną wspólną cechę – były budowane na zasadzie „opcji zerowej”. Nie ulega również wątpliwości, że są one bezpośrednio sterowane przez służby sojusznicze, czego bardzo dobrym przykładem jest „importowany” z Wielkiej Brytanii dyrektor łotewskiej SAB.

Jak sądzę, jeszcze niejednokrotnie dowiemy się o aferach wywołanych działalnością służb specjalnych: Litwy, Łotwy i Estonii.

1. Infanty szwedzkie. Infanty polskie w skład Rosji weszły w 1792, Kurlandia trzy lata później.

2. Potem przekształcona Kaitsepolitsei Peavälitsuse, a następnie funkcjonująca jak pion Komendy Głównej Policji Politline politsei (policja polityczna).

3. Podzielony następnie na dwie odrębne jednostki: wywiad i kontrwywiad.

4. Politinēs policijos skyrius.

5. Krewni zagranicą lub np. sądzeni za działalność antyrządową, walkę z władzą radziecką.

6. Ponieważ stopniowo urządzenia produkcji radzieckiej były zamieniane na amerykańskie, angielskie i niemieckie, zatem potrzeba zatrudniania w służbach byłych czekistów zanikała.

7. To porozumienie nie jest realizowane, gdyż parlament Estonii stwierdził, że nie wynikają z tej umowy żadne zobowiązania wobec byłych funkcjonariuszy KGB i ich rodzin np. związane z przyznaniem obywatelstwa.

8. Obecnie dyrektorem generalnym KAPO jest Raivo Aeg.

9. We wschodnim oddziale Biura pracuje najprawdopodobniej ok. 100 funkcjonariuszy; operacyjnych, jak i tych pracujących pod przykryciem.

10. Wywiad dla gazety Latvijas Avize, www.lubyanka.org.

11. Krążące informacje na ten temat są zbierane w Dumie Państwowej FR, jej komisji ds. stosunków z diasporą oraz w MSZ.

12. Do służb specjalnych zaliczyć możemy także Służbę Analizy Informacji przy premierze Łotwy (do 2009 r.) oraz Służbę Bezpieczeństwa Prezydenta i Sejmu.

13. Funkcjonuje jako części wspólnego systemu kontroli przestrzeni powietrznej Balnet powstałej w 2000 r. na mocy porozumienia pomiędzy Łotwą, Litwą i Estonią.

14. KAM Krasto apsaugos ministerija – Ministerstwo Ochrony Kraju.

15. Wg relacji byłego ministra ochrony kraju Andriusa Butkiviciusa oraz pułkownika Virginijusa Cesnuliaviciusa.

Kazimierz Kraj, dr nauk humanistycznych, wykładowca Katedra Bezpieczeństwa Wewnętrznego Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie, specjalista w zakresie problematyki bezpieczeństwa, jak też historii służb specjalnych, zwłaszcza rosyjskich i radzieckich.